ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

REPUBLIC OF ARMENIA
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

REPUBLIC OF ARMENIA
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

MIDDLE EAST

HISTORY
POLITICS
CULTURE
XV

YEREVAN – 2021

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՄՇԱԿՈՒՅԹ

XV
ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

«ՎԱՌՄ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ – 2021

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Գլխավոր խմբագիր՝ Թամարա Աղամալյան, խմբագրի տեղակալ՝ Մուշեղ Ղահրիյան

Խմբագրական խորհրդի անդամներ՝ Ռոբերտ Ղազարյան, Գոռ Մարգարյան, Ռուսլան Ցականյան, Հասմիկ Հմայակյան, Արաքս Փաշայան, Աբրամ Գասպարյան, Գոհար Իսկանդրյան, Քրիստինե Մելքոնյան, Տաթևիկ Մանուկյան, Կարոլինա Սահակյան, Վերոնիկա Թորոսյան, Համակարգչային ձևավորումը՝ Նաիրա Կարախանյանի

ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է Պ.Գ.Դ. ՊՐՈՖԵՍՈՐ ԱՐՏԱԿ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

«Մերձավոր Արևելք. պատմություն, քաղաքականություն, մշակույթ» ժողովածուի 15-րդ հատորը ներառում է 2021 թ. ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի երիտասարդ արևելագետների խորհրդի կազմակերպած Երիտասարդ արևելագետների ամենամյա 41-րդ գիտաժողովի զեկուցումները և այլ հեղինակների հոդվածներ: Հեղինակներն անդրադառնում են Մերձավոր և Միջին Արևելքի, Կովկասի երկրների ու ժողովուրդների պատմության և բանասիրության, միջազգային հարաբերությունների մի շարք հիմնահարցերի: Ժողովածուն նախատեսված է արևելագետների, հնագետների, ազգագրագետների, հայագետների, միջազգայնագետների, բուհերի ուսանողների և ընթերցողների լայն շրջանակի համար:

© ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ, 2021

Published by the decision of the Scientific Council of the Institute of Oriental Studies of NAS RA

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief T. Aghamalyan, Vice-editor M. Ghahriyan, R. Ghazaryan, G. Margaryan, R. Tsakanyan, H. Hmayakyan, A. Pashayan, A. Gasparyan, G. Iskandaryan, K. Melkonyan, T. Manukyan, K. Sahakyan, V. Torosyan

Layout by: Naira Karakhanyan

DEDICATED TO THE MEMORY OF PhD PROFESSOR ARTAK MOVSISYNA

The 15th volume of the journal "Middle East: History, Politics, Culture" includes the scientific reports of the participants of 41st annual conference of young orientalists and the scientific articles of other authors. The authors address a number of issues related to the Middle East, history, philology and international relations of the countries and peoples of the Caucasus. The volume is intended for a wide range of scientists, archaeologists, ethnographers, Armenologists, experts of International relations, university students and readers.

© Institute of Oriental Studies of NAS RA 2021

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ՀՀ ԳԱԱ - Հայաստանի Հանրապետության Գիտությունների Ազգային Ակադեմիա
ԱԻ - ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ
ՊԻ – ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ
ՀԱԻ - ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և Ազգագրության ինստիտուտ
Ար.Ի - ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ
ԳԻ - ՀՀ ԳԱԱ Գրականության ինստիտուտ
ԳԿՄԿ – ՀՀ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կենտրոն
ԵՊՀ - Երևանի պետական համալսարան
ՀՊՄՀ – Խ. Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան
«ԷՐԵԲՈՒՆԻ» ՊՀԱԹ -Էրեբունի պատմահնագիտական-արգելոց թանգարան
КГУ - КУБАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ABBREVIATIONS

NAS RA - National Academy of Sciences, Republic of Armenia
IOS - Institute of Oriental Studies, NAS RA
IH – Institute of History, NAS RA
IAE - Institute of Archaeology and Ethnograph, NAS RA
IA - Institute of Arts, NAS RA
IL – Institute of Literature, NAS RA
ISEC NAS RA – International Scientific Educational Center
YSU - Yerevan State University
ASPU – Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan
"Erebuni" HAMR – Erebuni Historical and Archaeological Museum-Reserve
KSU – Kuban State University

CONTENTS

ANCIENT AND MEDIEVAL PERIOD

ALMAST MURADYAN
THE ORIGINS OF ZOROASTRIANIZM, DEVELOPMENT (OVERALL CHARACTER) 12
ANI PETROSYAN
WOMAN IN HITTITE LAWS 22
ANUSH TAMRAZYAN
MIHNA. THE "CONFRONTATION" BETWEEN MUTAZILISM AND SUNNI ISLAM (833-851) 36
ANUSH KHACHATRYAN
MARY AS A KEY FIGURE AT THE CROSSROADS OF ISLAMIC AND CHRISTIAN CIVILIZATION 47
ARMAN YEGHIAZARYAN
A SINGLE JUG, WHICH WAS FOUND FROMEXCAVATIONS ODZABERD IN 2018 73
GAYANE POGHOSYAN
THE ICONOGRAPHY AND SIGNIFICANCE OF HORSES IN THE VAN KINGDOM (URARTU) 82
HENRIK KHACHATRYAN
ESTABLISHMENT OF THE SASANIAN REGIME-MARZPANATES IN THE TRANSCAUCASIA 97
HENRIK DANIELYAN
ON THE ISSUE OF FINDING AN URARTIAN CUNEIFORM INSCRIPTION FROM ARUCH 115
MADONA MARTIROSYAN
ARMENIAN COINS. SOME CHARACTERISTICS OF COINS OF TIGRAN THE GREAT 124
MARINE KIRAKOSYAN
THE RING-SHAPED VESSEL FOUND FROM KAPAN AREA 132
SHUSHAN KYUREGHYAN
IBLIS AGAINST IBADAT: IBN AL-JAWZI'S CONCEPT OF DEVIL'S MISSION 138

ԱՆՈՒՇ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
(ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ)

ՄԱՐԻԱՄԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆԳՈՒՅԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՈՒՄ

Իսլամի նվաճումներից և արաբական խալիֆայության ստեղծումից հետո էլ իսլամական ու քրիստոնյա «աշխարհները» շարունակելու էին սահմանակցել, իսկ մուսուլմանական և քրիստոնյա պետությունները (խալիֆայություն, Բյուզանդիա և նույնիսկ ֆրանկներ), ստիպված էին լինելու նաև, այսպես ասած, «հաշվի նստել» ինչպես միմյանց, այնպես էլ իրենց այլահավատ հպատակների հետ, որոնցով հատկապես բնակեցված էին սահմանային շրջանները: Նույնիսկ այլահավատության դեմ «մարտնչող» իսլամական աշխարհը, օրինակ խալիֆայության դեպքում, ստիպված էր լինելու ստեղծել հասարակական հարաբերությունները կարգավորող այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք թույլ կտային քրիստոնյաների (նաև հրեաների, զրադաշտականների և այլն) և մուսուլմանների համագոյակցության հնարավորությունը: Նմանօրինակ մի մեխանիզմ կարելի է դիտարկել «զիմմիի»[1] ինստիտուտը: Եվ այս ամենը իր արտահայտումն էր գտնում առօրյա կյանքում, նյութական մշակույթում, մուսուլմանական արքայատոհմերի վարած ներքին քաղաքականության մեջ: Վերջինը մասնավորապես պետք է ընդունելի և ընկալելի լիներ հասարակու-

[1] Այդպես անվանում էին մուսուլմանական պետություններում այլահավատ համայնքներին պատկանող հպատակներին, որոնց նաև համարում էին «Գրքի Մարդիկ»: Զիմմի նշանակում էր հպատակ, հարկատու, ով վճարում էր գլխահարկ, որից ազատված էին բոլոր մուսուլմանները: Հարկը ուներ հատուկ նշանակություն՝ այն փրկագին էր, որը տալիս էին պետությանը, որպես արյան գին: Տես՝ Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն, Միջին դարեր, Հատոր II, Երևան, 2016, էջ 39; Saunders J. A History of medieval Islam, London and New York, 2002, p. 33; Islām and the People of the Book, Vol. 1, Critical Studies on the covenants of The Prophet, Ed. by J. A. Morrow, Chapter Fourteen, Dr. Mohammed Elkouche, Ahl Al-Kitāb (People of the book) as Islām's religious and cultural others, Cambridge Scholares Publishing, p. 422-444, 2017, p. 424-426.

թյան բոլոր շերտերի համար: Ասվածի համար օրինակ կարող են ծառայել բազմալեզու, պատկերավոր դրամներ[2], Ֆաթիմյան խալիֆայության իսլամադավան վերնախավում հայ, այդ թվում նաև՝ քրիստոնյա և հրեա վեզիրների առկայությունը, նրանց թողած ճարտարապետական կոթողները, օրինակ՝ Բադր ալ-Գամալիի կառուցած գմբեթակիր նախշերով զարդարված դարպասները և այլն: Այս ամենը մեր օրերում կբնութագրվեր որպես բազմամշակութային քաղաքականության դրսևորում:

Նկար 1 Նկար 2

Նկար 1- Անվանումը՝ *Խաչակրաց իմիտացիոն դիրհամ[3], 1251 թ., Ակրա, AR, 2.7գ[4]:*

Դիմերեսին՝ *խաչի շուրջը 'ilah wahid / 'īīman wahid / ma'mūdīa wahida [5]*

Դարձերեսին՝ *al-āb , al-ibn , wal-ruh al-qūđs , 'ilah wahid faqaţ[6]*

Ծայրամասային հատվածներում՝ *Նրա փառքը հավիտյանս հավիտենից, ամեն:*

Նկար 2- Անվանումը՝ *Մենգուջակյան դիրհամ[7], Սուլեյման Բ Իշհաք, հիջրայի≈555-593, AR, 3,3 գ:*

---

[2] Կախեթի արաբատառ և Սուրբ Գևորգի պատկերը կրող դրամը, մուսուլմանական խաչակիր դրամները, խաչակրաց արաբատառ իմիտացիոն դրամները, https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=261775 (հասանելի է՝ 05. 06. 2021); https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=260503 (հասանելի է՝ 05. 06. 2021);https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=224166 (հասանելի է՝ 05. 06. 2021)

[3] Տես՝ նկար 1., https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=261775 (հասանելի է՝ 05. 06. 2021)

[4] Նմանատիպ մետաղադրամները շատ են, տես՝ https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=260503 (հասանելի է՝ 05. 06. 2021); https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=224166 (հասանելի է՝ 05. 06. 2021)

[5] Արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է՝ Մեկ Աստված, մեկ հավատ, մեկ մկրտություն,

[6] Արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է՝ Հայրը, Որդին և Սուրբ Հոգին, միայն մեկ Աստվածություն.

Դիմերեսին՝ *խաչանման պատկեր,*

Դարձերեսին՝ *Jamal ad-dunya wa d-din, Aḳsātān I,*[8]

Անցում կատարելով հետազոտության բուն նյութին՝ ստորև ներկայացվում է Մարիամի կերպարի համեմատական վերլուծությունը, ըստ Ղուրանի և Ղուկասի Ավետարանի համանման հատվածների։

Ղուրան և Ավետարան. Մարիամի կերպարի համեմատական վերլուծություն

Քննվող նյութի շրջանակներում անդրադարձ է կատարվել իսլամում Սբ. Մարիամի կերպարին, ինչպես նաև նրա հետագա ընկալումներին արաբամուսուլմանական աշխարհում։ Խոսելով Մարիամի կերպարի մասին հարկ է նշել, որ Մարիամի՝ Ավետարանում և Ղուրանում տեղ գտած համեմատական պատմությունները հակադրվում են իսլամի և քրիստոնեության ստեղծված կերպարին, ինչպես նաև մերօրյա իրարամերժ ընկալումներին։ Խոսելով Մարիամի կերպարի կարևորության գաղափարի շուրջ՝ կարելի է նրա կերպարը դիտարկել որպես երկու կրոնների միջև անհրաժեշտ մի կամուրջ, որը կարող էր մեղմել քրիստոնեության և իսլամի թշնամական ընկալումները։ Հարցի ուսումնասիրության տեսանկյունից կարևոր են Ղուկասի Ավետարանում և Ղուրանում առկա ընդհանրությունները Մարիամի վերաբերյալ պատմություններում։ Իսլամական ավանդույթի համաձայն, Մարիամը ընտրված էր Աստծո կողմից, ուներ բացառիկ մի կարգավիճակ, որին արժանանում են միայն արտասովոր ունակություններով ու հատկություններով օժտված անձիք։ Թեև այս ամենը հստակ ցույց է տալիս, որ Մարիամը «բացառիկ» և «ընտրված» էր, այնուհանդերձ հարց է առաջանում, ինչպե՞ս է նա հասել այդ աստիճանին։ Ըստ Ղուկասի Ավետարանի, երբ Մարիամին հայտ-

[7] Տես՝ նկար 2, https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=267823 (հասանելի է՝ 05. 06. 2021)

[8] Արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է՝ կրոնի և երկրի (աշխարհի) գեղեցկություն, վեհություն։

նում են Հիսուսի ծննդյան մասին[9], Մարիամը բնածին մարդկային հատկություն է ցուցաբերում և կասկածի տակ է դնում իրեն պատմվածի տրամաբանությունը:[10] Մարիամի մոտ առաջացած այդ նախնական կասկածամտությունը վերածվում է վստահության, երբ նրան ասում են, որ Սուրբ Հոգին պիտի գա իր վրա, և Ամենաբարձրի իշխանությունը հովանի կլինի իր համար, թեև Ղուրանում ևս, Մարիամը կասկածի տակ է առնում անաղարտ հղիության հանգամանքը, այնուամենայնիվ նա որոշում է հավատալ Աստծո խոսքին: Ինչպես քրիստոնեությունը, այնպես էլ իսլամը Մարիամի սուրբգրքյան պատմության միջոցով կարևորում է մաքրությունը և բարոյականությունը: Ղուրանում պատահական չէր խոսվում այն մասին, թե. *«Եվ հիշենք նրան[11], ով պահպանում էր իր մաքրությունը, այնպես որ մենք «ներխուժեցինք» նրա մեջ մեր Հրեշտակի[12] միջոցով[13]...նա հավատաց իր Տիրոջ խոսքերին և բարեպաշտորեն հնազանդվեց[14]»:* Այստեղ հիշատակվում, կարևորվում և ընդգծվում է հատկապես Մարիամի անաղարտությունը[15]: Անկախ այն հանգամանքից, հավատի թե մարմնի մաքրության մասին է խոսվում, Ղուրանը մուսուլմաննեերի համար այս կարևոր դրույթը ընդգծել է որոշ այաթներում: Հետաքրքիր է նաև այն, որ Ղուրանում ներկայացվում է Մարիամի

[9] Ավետարան ըստ Ղուկասու, Յունական բնագրէն թարգմանուած, Վիէննա, 1931, Գլուխ Ա-31, էջ 151; The Holy Bible Translated From The Latin Vulgate Diligently Compared With The Hebrew, Greek, And Other Editions In Divers Languages, Douay-Rheims Version 1609, 1582. New Testament, 48 The Holy Gospel of Jesus Christ, According to St. Luke, 1-31

[10] Տես՝ According to St. Luke, 1-34, Ավետարան ըստ Ղուկասու, Գլուխ Ա-34, էջ 151:

[11] Ղուրանական ներքոհիշյալ հատվածը նրան ասելով նկատի ունի Մարիամին:

[12] Մեջբերվող հատվածում հիշատակվող հրեշտակը Գաբրիելն է:

[13] The Holy Quran (Koran), English Translation of the Meanings by Abdullah Yusuf Ali, From a version revised by the Presidency of Islamic Researches, IFTA, Call and Guidance. Published and Printed by the King Fahd Holy Quran Printing Complex in 1987. Formatting by Brown W. B., Sura 21` Anbiyaa, or The Prophets, Ayat 91

[14] The Holy Quran… Sura 66, Ayat 12

[15] McAuliffe J. Encyclopaedia of the Qur'ān, Vol. 1, Brill, Leiden-Boston-Kõln, 2001, p. 87; Ներքոնշյալ հատվածում ևս հիշյալ հատվածի և այլ հիշատակումներ ու պնդումը փաստող օրինակներ կան:

մանկությունը[16], ինչը բացակայում է Ավետարանում: Սա վկայում է Մարիամի կերպարի մուսուլմանական ավանդույթներում ընդունված և հարգված լինելու մասին: Ըստ Ղուրանի՝ Մարիամի և՛ տարիքային, և՛ մտավոր հասունացմանը զուգահեռ նրա դերն ու նշանակությունը «Աստծո աչքում» էլ ավելի է կարևորվում: Իբրև վկայություն այս հանգամանքին, թե՛ Ղուրանում և թե՛ Ավետարանում հիշատակվում են Մարիամին հրեշտակների հայտնվելու և նրա շուրջ կատարվող հրաշքների մասին: Մարիամի հետ կատարված ամենամեծ հրաշքը, որը նշված է և՛ Ղուրանում, և՛ Ավետարանում, նրա անաղարտ հղիությունն ու Հիսուսի ծնունդն է, որը անվիճելի փաստ է երկու կրոնական ավանդույթներում էլ:

Լինելով Հիսուսի մայր՝ երկու կրոնների առանցքային կամրջող կերպար, Մարիամը հիանալի ընտրություն է, որի վրա պետք է կենտրոնանանք կրոններում առկա ընդհանրությունները կամ նմանությունները ներկայացնելիս: Ղուրանում և Ավետարանում[17] տեղ գտած ներքոնշյալ հատվածների բացահայտ նմանությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ Մարիամը և նրա կերպարը ակներև ու անժխտելի կարևորություն ունեն ինչպես քրիստոնեության, այնպես էլ իսլամի պարագայում:

[16] Sura 3, Ayat 35-36

[17] Օգտվել ենք հետևյալ հրատ-ից՝ Ավետարան ըստ Ղուկասու, Յունական բնագրէն թարգմանուած, Վիէննա, 1931; The Holy Bible Translated From The Latin Vulgate Diligently Compared With The Hebrew, Greek, And Other Editions In Divers Languages, Douay-Rheims Version 1609, 1582. II New Testament, 48. The Holy Gospel of Jesus Christ, According to St. Luke, p. 1329; The Holy Quran (Koran), English Translation of the Meanings by Abdullah Yusuf Ali, From a version revised by the Presidency of Islamic Researches, IFTA, Call and Guidance. Published and Printed by the King Fahd Holy Quran Printing Complex in 1987. Formatting by William B. Brown; The noble Qur'an, in the English language, By Dr. Muhammad Taqi-ud-Din al-Hilali and Dr. Muhammad Muhsin Khan, Madinah, K.S.A.

Սուրբ Գիրք *Ղուկասի Ավետարան*	*Ղուրան*
Գլուխ Ա-26 Եվ վեցերորդ ամսում, Գաբրիէլ հրեշտակը Աստծու կողմից ուղարկվեց Գալիլիայի մի քաղաք, որը Նազարէթ կոչված էր,[18]	*19-րդ Սուրա, այաթ 16- Եվ հիշիր [պատմիր] (Ո՛վ մարգարե), (տրված պատմությունը), Գրքում [Ղուրանում] Մարիամի մասին, Երբ նա հեռացավ իր ընտանիքից և գնաց հեռու մի տեղ Արևելքում:[19]* *19-րդ Սուրա, Այաթ 17- և նա թաքնվեց նրանցից [մարդկանցից] վարագույրի / քող կամ շղարշ/ ետևում, ապա մենք նրան ուղարկեցինք մեր հրեշտակին, և նա հայտնվեց նրա առջև, որպես կատարյալ մարդ՝ բոլոր առումներով:[20]*

Այս հատվածներում ակներև է Մարիամի տանից հեռանալու և այլ վայրում բնակություն հաստատելու ու մարդկանցից թաքնվելու հիշատակումների նմանությունը:

Գլուխ Ա-28 Եվ հրեշտակը, գալով նրա մոտ, ասաց. «Ուրախացի՛ր, ո՛վ շնորհնկալ, Տէրը քեզ հետ է».[21]	*3-րդ Սուրա, այաթ 42- Ահա՛ հրեշտակները ասացին. «Օ Մարիամ, Ալլահը քեզ ընտրեց և մաքրեց քեզ, ընտրելով քեզ բարձր դասեց բոլոր ազգերի կանանցից:[22]*

Այս հատվածները ցույց են տալիս, որ և՛ Աստվածաշունչը, և՛ Ղուրանը Մարիամին համարում են մի կին, որն ունեցել է բարձրագույն կարգավիճակ, ի տարբերություն իր ժամանակի բոլոր կանանց, քանի որ «նա սիրված էր Աստծո կողմից»: Կարելի է ենթադրել նաև այն, որ Իսլամում Մարիամն էր առաջին մարդը ով ծնվել էր առանց «ադամական»՝ սկզբնական մեղքի:

[18] Ավետարան ըստ Ղուկասու, Գլուխ Ա-26, էջ 151; According to St. Luke, 1-26,
[19] Sura 19, Ayat 16
[20] Sura 19, Ayat 17
[21] Ավետարան ըստ Ղուկասու, Գլուխ Ա-28; According to St. Luke, 1-28
[22] Sura 3, Ayat 42

1-29 Իսկ նա այս խօսքերի վրայ խռովուեց եւ մտքում խորհում էր, թէ ինչ բան էր այս ողջոյնը:[23]

1-30-Եվ հրեշտակը նրան ասաց. «Մի՛ վախեցիր, Մարիա՛մ, որովհետև Աստծու առաջ դու շնորհ ես գտել:[26]

1-31-Եվ ահա՛ դու կհղիանաս և կծնես մի որդի ու նրա անունը Հիսուս կդնես:[27]

3-րդ Սուրա, այաթ 45- Ահա՛ հրեշտակաները ասացին. «Ով Մարիամ. Ալլահը քեզ բարի լուր է հաղորդում. [այն որդու մասին, որը գոյություն կունենա իր Խոսքի համաձայն] նրա անունը կլինի Հիսուս Քրիստոս, Մարիամի որդի, Նա հարգարժան կլինի այս աշխարհում և (հավերժական) կյանքում ու կդառնա մտերիմներից մեկը Ալլահի:[24]

19-րդ Սուրա, Այաթ 19-Նա ասաց. «Ո՛չ, ես միայն քո Տիրոջ կողմից սուրհանդակ եմ, որ հայտնեմ քեզ սուրբ որդու պարգևը».[25]

Նշված հատվածները ցույց են տալիս, որ և՛ Աստվածաշունչը, և՛ Ղուրանը հաստատում են հրեշտակ(ներ)ի միջոցով Մարիամին Հիսուսի ծննդյան ավետիսի հաղորդումը:

Մարիամը Ղուրանում համարվում է երբևէ ապրած կանանցից այն միակը, ով Ղուրանում հիշատակվում է անվամբ՝ Մարիամ: Ասվածի ապացույցն է 19-րդ սուրան, որն ամբողջությամբ նվիրված է Մարիամին և կրում է նրա անունը՝ «Մարիամ»: Ընդհանուր առմամբ, կա առնվազն 70 ղուրանական այաթ[28], որտեղ հիշատակվում է Մարիամը, իսկ ահա չորս ավետարաններում միասին Մարիամի անունը հիշատակվում է 53 անգամ:

[23] Ավետարան ըստ Ղուկասու, Գլուխ Ա-29, էջ 151; According to St. Luke, 1-29

[24] Sura 3, Ayat 45

[25] Sura 19, Ayat 19

[26] Ավետարան ըստ Ղուկասու, Գլուխ Ա-30, էջ 151; According to St. Luke, 1-30

[27] Ավետարան ըստ Ղուկասու, Գլուխ Ա-31, էջ 151; According to St. Luke, 1-31

[28] Մարիամի և նրա ընտանիքի մասին պատմությունը կարելի է գտնել 2-րդ Սուրա, 87 և 253 այաթներում, Ղուրանի «Իմրանի ընտանիքը» հատվածում՝ 3-րդ Սուրա, 33-47 այաթներ, 19-րդ Սուրան ամբողջությամբ Մարիամին է նվիրված և հենց իր անունն էլ կրում է՝ «Մարիամ», 4-րդ Սուրա՝ «Կանայք», 156, 157,171 այաթներում, 5-րդ Սուրա՝ «Մնունդով սփռված Սեղանը» կամ «Սեղանը», 19, 49, 75, 78, 81, 113, 115, 117, 119 այաթներում, 9-րդ Սուրա, 31-րդ այաթ, 21-րդ Սուրա՝ «Մարգարեներ», 91, 23-րդ Սուրա՝ «Հավատացյալները», 50-րդ այաթ, 26-րդ Սուրա, 137-րդ այաթ, 33-րդ Սուրա, 7-րդ այաթ, 43-րդ Սուրա, 57-րդ այաթ, 57-րդ սուրա, 27-րդ այաթ, 61-րդ Սուրա, 6-րդ և 14-րդ այաթներ 66-րդ Սուրա՝ «Արգելք», 11-րդ և 12-րդ այաթներ և այլն:

Ակնհայտ է, որ Ալլահի միակության գաղափարը քարոզող Ղուրանը չէր կարող Մարիամին աստվածային էակ համարել, և հետևաբար զարմանալի չէ նաև այն, որ նա նարկայացվում է որպես Աստծո ընտրյալ ծառա, ով աշխարհի բոլոր մյուս կանանցից բարձր է դասվել[29]: Ղուրանում նաև հիշատակվում է այն, որ թեև Մարիամին չպետք է երկրպագեին, միևնույն է նա ինքը Աստծո մեծ երկրպագուների շարքում էր[30]: Նա Աստծո արդար ծառան է[31] և Հիսուսի հետ միասին՝ նշան Աստծուց[32]: Ղուրանական այաթների մեծ մասում, որոնք հիշատակվում են Հիսուսին անունով կամ Մեսիայի կոչմամբ, Հիսուսը հիշատակվում է որպես «Մարիամի որդի»՝ ինչը կարող է ծառայել որպես իսլամի համար Մարիամի կարևորության ևս մեկ ցուցում: Հադիսներում[33] ևս կան բազմաթիվ հիշատակումներ Մարիամի մասին[34]: Մարգարեն բազմաթիվ առիթներով նկարագրում է նրան որպես դրախտի կանանց «տիրուհի»[35]: Հադիսում նրա տիտղոսներից մեկը «Բաթուլ»[36] կամ «մաքրաբարո» է, ինչը նշանակում է, որ նա մնացել է մաքուր ամբողջ կյանքի ընթացքում:

* * *

Ինչպես պարզվում էր, Մարիամը բացի մաքուր, հնազանդ և ընտրված լինելուց, ծառայել է «ամեն ինչի» խորհրդանշական արդարացում, Աստծո հանդեպ անվիճելի հավատքից մինչև հաս-

---

[29] Sura 3, Ayat 42

[30] Sura 66, Ayat 12

[31] Sura 5, Ayat 73

[32] Sura 23, Ayat 50

[33] Պատմողական զրույց այն մասին, թե ինչ է ասել Մարգարեն՝ Մարգարեի խոսքեր: Տես՝ The Encyclopedia of Islam, New Edition, Ed. By Lewis B., Menage V., Pellat Ch. and Schacht J., Vol. III, London, 1986, p. 23

[34] Имам Ал-Бухари, Ал-Адаб Ал-Муфрад: Хадисы Пророка О Достойном Поведении, 571. Что Говорить Человеку, Когда Он Выходит Из Дому По Какому-Либо Делу-1196. стр. 446

[35] Դրախտ-պարտեզում Մարիամը գտնվում էր հիարարխիկ բուրգի գագաթին:

[36] Տիտղոսներից հերթականը, որին հանդիպում ենք նաև Ֆաթիմայի կերպարի հետ կապված, Տես՝ Thurlkill M. F., Chosen Among Women, Mary and Fatima in Merdieval Christianity and Shi'ite Islam, Notre Dame, Indiana, 2007, pp. 57, 59-60, 129

տատում կամ մերժում կանանց՝ որպես աղոթքի առաջնորդներ, Աստծո տան իգական սեռի ծառաներ և քարոզիչներ: Մեր օրերում ևս շատ մուսուլման կանայք աղոթում են Աստվածածնին՝ քրիստոնեական եկեղեցիներում և սրբավայրերում[37]: Ներկայումս էլ կարելի է հանդիպել Մարիամի պաշտամունքի արտահայտումներին Մերձավոր Արևելքի տարբեր մասերում գտնվող երկու համայնքների անդամների այցելած սրբավայրերուրում[38]: Մուսուլմանները և քրիստոնյաները նույնիսկ վերջին ժամանակներում անդրադարձել են Մարիամի հանդեպ իրենց հարգանքին՝ որպես ընդհանուր եզր հաստատելու միջոց: *Եգիպտոսում գտնվող պետական մի բարձրաստիճան պաշտոնյան, որի տոհմը հասնում է ամենավաղ խալիֆաներին, հաղորդվում է, որ իր տան որոշ այցելուներին մեծ հպարտությամբ ցույց է տվել իր պատի վրա Մարիամի պատկերը: Նա ոչ միայն չէր հանել այն նկարը, որը դրված էր այնտեղ ավելի վաղ բնակիչների կողմից, այլ նա հատուկ լուսավորել էր այն, որպես քրիստոնյաների և մուսուլմանների դաշինքի խորհրդանիշ, որը ծառայում է որպես աթեիզմի դեմ դիմադրության առաջապահ դիրք*[39]*:* Քրիստոնյաներն ու մուսուլմանները դարեր շարունակ Մարիամի կերպարը փորձել են օգտագործել որպես փոխադարձ խոր անվստահության արտահայտման միջոց[40]: Մարիամի կերպարը հաճախ եղել է նրանց միջև առկա հակասությունների կենտրոնում, և նրա պատմու-

---

[37] Նմանօրինակ հիշատակումներ տես՝ Vicchio St. J., Biblical Figures in the Islamic Faith, Eugene, Oregon, 2008, p. 164.

[38] O'Carroll M., "Islam", in his Theotokos: A Theological Encyclopedia of the Blessed Virgin Mary, Wilmington, Delware: Michael Glazier, 1982, p. 192; O'Carroll M., Theotokos: A Theological Encyclopedia of the Blessed Virgin Mary, Eugene, Oregon, 2000, p. 192.

[39] Smith J. I., Haddad Y., Y., The Virgin Mary In Islamic Tradition and Commentary, Muslim World, Vol. LXXIX, July/October 1989, pp. 161-184, Nos. 3-4, pg. 184

[40] Ղուրանում Մարիամի դերի միջնադարյան քրիստոնեական գնահատականների մանրամասն ուսումնասիրության համար տես՝ Daniel N. Islam and the West, The Making of an Image, Edinburgh, University Press, 1960, pp. 163-184, աշխատության երրորդ գլխում անդրադառնում և խոսում է քրիստոնեության և իսլամի տեսությունների մասին, այդ թվում նաև ներկայացնելով Մարիամի դերի միջնադարյան քրիստոնեական և իսլամական ընկալումները:

թյունը փորձել են նույնիսկ օգտագործել Մուհամմեդ մարգարեի իսկությունը կասկածի տակ դնելու համար[41]: Որոշ կաթոլիկ շրջանակներ շարունակում են հավատալ, որ այն կարգավիճակը, որը Մարիամը ունի Ղուրանում, թույլ կտա նրան հանդես գալ որպես կամուրջ երկու կրոնների՝ քրիստոնեության և իսլամի միջև: Օրինակ, լիբանանցի հոգևորական Նիլլո Գեոգեան իր ուսումնասիրության մեջ, վերլուծում է Ղուրանի աստվածաբանական տեսակետների մեկնաբանությունը[42]՝ փորձելով ապացուցել, որ Մարիամին վերաբերող հղումները կարող են մեկնաբանվել հիմնականում այնպես, ինչպես կաթոլիկ քրիստոնեության պատմության մեջ: Նիլո Գեագեայի վերոհիշյալ գրքի անունը՝ «Ղուրանի Մարիամ»[43]. խաչող դիալոգային կետ է քրիստոնեության և իսլամի միջև, որը և ցույց է տալիս այս նյութը պատրաստելու նրա դրդապատճառները: Ինչպես ամերիկացի կաթոլիկ Եպիսկոպոս Ֆուլթոն Շինի «Աշխարհի առաջին սերը» գրքում է հիշատակվում՝ սուրբ Կույսը նախընտրեց հայտնի լինել որպես «Տիրամայր Ֆաթիմա»՝ խոստում և հույսի նշան մուսուլման ժողովրդի համար, և որպես հավաստիացումն այս ամենի՝ նրանք, ովքեր Մարիամին այդքան հարգում են, մի օր նույնպես ընդունելու են նրա Աստվածային Որդուն...

Ինչպես նշվում է որոշ հոդվածներում և ուսումնասիրություններում[44], 1988 թ. Ռամադանի առթիվ, Վատիկանի ոչ քրիստոնյաների քարտուղարությունից Ֆրենսիս Կարդինալ Արին-

[41] Ղուրանում (U. 3:33) Մարիամը նույնացնվում է Մովսեսի և Ահարոնի քրոջ՝ Մարիամի հետ: Տես՝ McAuliffe J., Encyclopaedia of the Qur'ān, Vol. 1, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 2. Քրիստոնյաները դա նշում են որպես ապացույց այն բանի, որ Ղուրանը ստեղծել է Մուհամմեդը, և որ նա Ահարոնի քրոջը հստակ շփոթել է Հիսուսի մոր հետ:

[42] Geagea N., Maria Nel Messaggio Coranico, Ephemerides Carmeliticae 23 (1972/2), pp. 235-408

[43] Geagea N., Mary of the Koran: A meeting Point Between Christianity and Islam, New York: Philosophical Library, 1984, tr. and ed. by Fares L. T..

[44] Smith J.I. Haddad Y.Y. The Virgin Mary In Islamic Tradition and Commentary, The Muslim World, Vol. LXXIX, July/October 1989, pp. 161-184, Nos. 3-4, pg 186; Siddiqui M. Christians, Muslim and Jesus, Chapter 4, Reflections on Mary, New Hawen and London, 2013, p. 150

զեն[45] ողջույնի խոսք է ուղղել իր մուսուլման ընկերներին և իր ուղերձի երկու երրորդից ավելին վերաբերվել է Մարիամին *«Հիսուսի մայրը, ում և՛ քրիստոնյաները, և՛ մուսուլմանները, որպես օրինակ ընդունեցին հավատացյալների համար, առանց նրան նույն դերն ու կոչումը, պատիվը տալու...[46]:*

Հարկ է նշել, որ մեր ներկայացված ուսումնասիրությամբ բնավ հայտ չենք ներկայացնում Մարիամին որպես օղակ, կամուրջ կամ մոդել տեսնելու, նման փորձերի օրինականության կամ արդյունավետության վերաբերյալ հետազոտություններ և ամուր եզրակացություններ անելու համար: Իսլամական ավանդույթը հաճախ Մարիամի կերպարն օգտագործել է որպես նրբաթիթեղ մարդու վարքի և Աստծուն անհատական արձագանքելու համար: Օրինակ, Մ. Ուորները[47] համարում է, որ Մարիամի կողմից Գաբրիել հրեշտակի հարցումը իր հղիության վերաբերյալ մարիոլոգիայի[48] ամենաթանկ խոսքն է, քանի որ դա ենթադրում է նրա անաղարտությունը:[49] Մուսուլմանները հստակորեն հաստատում են, որ Մարիամը անմեղ ու մաքուր է, և դա օգտագործելով նրանք երբևիցէ կասկածի տակ չեն դնում ոչ միայն նրա վարքը, այլև ազատում են նրան Աստծո հանդեպ անվստահության և հավատի բացակայության մեղադրանքներից: Ակնհայտ է, որ Մարիամի մուսուլմանների կյանքում ունեցած դերը բավականին «օգտակար» է գնահատվել ժամանակակից ուսումնասիրողների կողմից, քանի որ նրանք կանանց համար սահմանում էին պատ-

[45] Ֆրենսիս Արինզեն (ծնվ. 1932 թ. Նոյեմբերի 1-ին) Հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցու նիգերիացի կարդինալ է:

[46] Տես՝ Siddiqui M., Christians, Muslim and Jesus, Chapter 4, Reflections on Mary, New Hawen and London, 2013, p. 150, Smith J.I., Haddad Y.Y., The Virgin Mary In Islamic Tradition And Commentary, The Muslim World, Vol. LXXIX, July/October 1989, pp. 161-184, Nos. 3-4, p 186.

[47] Դամե Մարինա Սառա Ուորները (ծնվել է 1946 թ. նոյեմբերի 9-ին), անգլիացի արձակագիր, պատմվածքների հեղինակ, պատմաբան և դիցաբան:

[48] Աստվածաբանական ուսումնասիրությունների այն հատվածն է, որը նվիրված է Մարիամին:

[49] Warner M., Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary, Oxford, 2013, pp. 8-9.

շաճ խնդիր և դեր, ինչպիսին էր օրինակ Մայրության և կնոջ կերպարի սահմանումը:

Մարիամ և Ֆաթիմա

Իսլամական ավանդույթի մեջ Մարիամը դասվել է Եվայի[50], փարավոնի կին Ասիայի և Ֆաթիմայի հետ նույն շարքում: Սակայն, բացի Ֆաթիմայից մյուսները իրական չեն այն իմաստով, որ նրանք մարգարեի ժամանակներից ի վեր չեն եղել իսլամական համայնքի պատմության հայտնի մասը: Մարգարեի կանայք՝ Խադիջան և Աիշան, ինչպես նաև նրա դուստրը՝ Ֆաթիման, իդեալական կանանց օրինակներ են[51] ովքեր հաճախ հիշատակվում են նաև ժամանակակից գրություններում: Միակը ում հետ լրջորեն համեմատվում է Մարիամը և, ըստ էության, նույնիսկ որոշ դեպքերում դրվում է մրցակցության մեջ՝ Ֆաթիման է, և այստեղ համեմատությունը կատարվում է մարգարեի դստեր, այլ ոչ թե մարդկային որակներով օժտված գերբնական անձի հետ: Ֆաթիման մուսուլման կանանց համար բարեպաշտ և տառապող կնոջ օրինակ է, և ի վերջո բարձր որակներով օժտված մարդ: Անկախ նրանից, թե նրանք ընդունում կամ ժխտում են Մարիամի արտասովոր և բացառիկ ունակություններ ունենալու կամ մշտական անաղարտության վիճակում գտնվելու փաստը, Ղուրանը բազմիցս վկայում է Մարիամի առաքինի և անաղարտ լինելը: Ըստ էության, նման տարակարծության պատճառը գուցե այն էր, որ դա կտրականապես դեմ էր մուսուլման կնոջ իդեալին, որի անաղարտությունը թանկ է, բայց, ի վերջո, այն «զոհաբերվում» է՝ թույլ տալով վերջիններիս խաղալ այն դերը, որի համար ստեղծվել են իրենք՝ կինն ու մայրը: Հետևաբար մուսուլման կանայք երբեք չեն

[50] Իսլամական պատմություններում և ավանդույթներում՝ հատկապես դրախտ-Պարտեզի տիրուհիներին ներկայացնելիս, հաճախ առաջին կին Եվային և Մարգարեի կին Խադիջային նույնացնում են և դա է պատճառը, որ շատ հաճախ նույն պատմություններում երբեմն հիշատակվում է Մարգարեի կինը, իսկ երբեմն էլ Եվան:

[51] Thurlkill M. F., Chosen Among Women, Mary and Fatima in Merdival Christianity and Shi'ite Islam, Notre Dame, Indiana, p. 19

կարող ձեռք բերել այն հատկանիշները, որոնք կիսում են Մարիամն ու Ֆաթիման: Մուսուլման կանայք պարզապես կարող են խրատվել Մարիամի առաքինության և մայրության օրինակով, քանի որ ինչպես Ղուրանում է ներկայացվում՝ Մարիամը կատարյալ հնազանդության մարմնացում էր համարվում, հետևաբար մուսուլման կանայք պատվիրված են հնազանդ լինել ոչ միայն անմիջականորեն Աստծուն, այլ նաև անուղղակիորեն այդ նույն հնազանդությամբ «ծառայել» իրենց ամուսնուն: Մարիամին իսլամական ավանդույթի մեջ հասկանալու համար պետք է նայել ոչ միայն նրա դերը Ղուրանում, այլ նաև այն եղանակները, որոնցով նա դիտվել, գնահատվել, օգտագործվել և նույնիսկ անտեսվել է մուսուլմանների կողմից:

Հետաքրքիր է դիտարկել Մարիամի կերպարի փոխակերպումները շիա իսլամում, ինչպես նաև ուսումնասիրել և հասկանալ, թե ինչպիսի քննարկումներ են ծավալվել իսլամում սուրբ կանանց հիերարխիայի խնդրի վերաբերյալ[52]: Չնայած ալ-Քուրթուբիի[53] տեքստերի համաձայն Մարիամը գտնվում է հիերարխիկ բուրգի գագաթնակետին[54]: Ինչ վերաբերվում է մյուս կանանց, ապա նրանց դեպքում որոշակի բարդություններ կան, հատկապես իսլամական ավանդույթի մեջ մարգարեի դուստր Ֆաթիմայի դերի հետ կապված: Հաճախ ավանդույթներում հիշատակվում է այն, որ աշխարհի լավագույն կանայք[55] նույնացվում

[52] Խոսքը Մարիամի և Ֆաթիմայի կերպարային նմանությունների և նրանցից ամենաբարձր կանգնած կնոջ մասին է:

[53] Մուհամմեդ Իբն Ահմեդ ալ Անսարի ալ Քազրաջի ալ Մալիքի ալ-Քուրթուբին Ղուրանի հայտնի թարգմանիչ և մեծագույն մեկնաբաններից մեկն է, հեղինակ հայտնի al-Jāmi‘ li-Aḥkām al-Qur’ān-ի

[54] McAuliffe J., Encyclopaedia of the Qur’ān, Vol. 1, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 629

[55] Լավագույն կանայք էին համարվում Խադիջա-մարգարեի կինը, Ֆաթիմա՝ Մուհամմեդի դուստրը և Ասիան՝ փարավոնի կինը: Musand imam Ahmad Bin Hanbal, Vol. 3, Hadith № 2823 to 4376, Tr. By Nasiruddin al-Khattab, Ed. Huda al-Khattab, Maktaba Dar-us-Salam, 2012, Hadith №.2901, 2957, p. 31; Al-Tha’labï, Arā’is al-majālis fi Qisas al-Anbiya or ‘’Lives of The Prophets”, Rec. By Abu Ishaq Ahmad ibn Muhammad ibn Ibrahim Al-Thalabi, Tr. Brinner W. M., Ed. By Stetkevych S. P., Vol. XXIV, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2002, p. 624

են Իմրանի դուստր՝ Մարիամի[56] հետ, հավասար են ներկայացվում որպես «դրախտի տիրուհիներ» կամ առնվազն տարբերակված չեն[57]: Հադիսներում ևս այս հանգամանքը հիշատակվում է, մասնավորապես այն, որ շատ տղամարդիկ են կատարելության հասել, սակայն կանանց դեպքում միայն Մարիամն ու Փարավոնի կինը՝ Ասիան[58], հասան այնպիսի կատարելության, որը ոչ ոք չի ունեցել»: «Կույս Մարիամը Իսլամական ավանդության և մեկնաբանության մեջ»[59] հոդվածում հեղինակները ցիտում են 17-րդ դարի մուսուլման կրոնագետ, Ղուրանի մեկնաբան Ի. Հաքքի պնդումը, ըստ որի Մարիամը գերազանցում է աշխարհի բոլոր կանանց, խոսքը եզրափակվում է նրանով, որ բոլորից ավելի առաքինի և բանիմաց առանձնացվում են չորսը՝ Խադիջա (Եվա), Ֆաթիմա, Մարիամ, Ասիա: Ըստ Հաքքիի, կանանց մարգարեության հարցը չի կարող քննարկվել, քանի որ կանանց պարագայում դա ենթադրում է տեսանելի լինել, այսինքն հագուստով չքողարկվել և հրապարակային քարոզ կատարել: Մինչդեռ, ինչպես գիտենք մուսուլման կանանց դեպքում նրանց կարգավիճակը ենթադրում էր ավելի շատ «քողարկվելը». : Հաքքին ամփոփելով իր այս դիտարկումը՝ եզրափակում է հետևյալով. «Կանանց մեջ կան կատարյալ և բանիմաց կանայք[60], ովքեր հասնում են տղամարդ-

[56] Abu Abdur Rahman Faruq Post, Best Women on the Face of the Earth, 2013, p.1; Muhammad Saed Abdul-Rahman, Tafsir Ibn Kathir Juz' 3 (Part 3): Al-Baqarah 253 to Al-I-'Imran 92, 2nd Edition,2009, p.160

[57] Klemm V., Chapter Nine, Image Formation of an Islamic Legend: Fà†ima, the Daughter of the Prophet Mu˙ammad, Ideas, Images, And Methods of Portrayal, Insights into Classical Arabic Literature And Islam, Ed. By Günther S., Brill Leiden • Boston 2005, p. 193

[58] Abu Abdur Rahman Faruq Post, Best Women on the Face of the Earth, 2013, p.1; McAuliffe J. Encyclopaedia of the Qur'ān, Vol. 1, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 59, հիշատակվում է Ասիայի և Մարիամի հավասար կարգավիճակ ունենալու և հետագայում նաև Խադիջայի և Ֆաթիմայի նրանց հավասար ներկայացվելու մասին:

[59] Smith J. Haddad Y. The Virgin Mary In Islamic Tradition and Commentary, The Muslim World, Vol. LXXIX, July/October, 1989, 161-184, Nos. 3-4, p. 179

[60] Կատարյալ և բանիմաց են համարվում Մարիամը, Խադիջան, Ֆաթիման և Ասիան

կանց չափանիշին»[61]: Կան նաև պնդումներ, ըստ որոնց Մարգարեի դուստր Ֆաթիման և Մարիամը, միակն են, ովքեր կարող են և պետք է համարվեն բոլոր կանանցից բարձր: Նրանց համար, ովքեր դժվարանում են ընդունել, որ Ֆաթիման միակը չէ գերակայի կատեգորիայում[62], բերվում է փաստարկ, որ չնայած Մարիամն ընտրվել է իր սերնդի բոլոր կանանցից վեր, Ֆաթիման իրականում բոլոր ժամանակների ընտրյալ կին է: Շիական, իսլամական ավանդույթը Ֆաթիմային ճանաչում և համարում է այս ժամանակաշրջանի համայնքի (umma) կանանց ղեկավար: Այնուամենայնիվ աշխարհի կանանց «գլխավորը» Մարիամն[63] է: Որոշ դեպքերում, Մարիամը և Ֆաթիման նույնացվում և հանդես են գալիս որպես մեկ անձ: Շատ հաճախ Ֆաթիման հիշատակվում է նաև որպես Մարիամ ալ-Քուբրա՝ Մեծն Մարիամ:[64] Մարիամի և Ֆաթիմայի միջև անցկացված համեմատությունների այս հարցը մուսուլմանական վարքագրության մեջ բացառիկ և հետաքրքիր երևույթ է: Կան մի շարք ավանդույթներ, ըստ որոնց, այն «հրաշքները», որոնք առկա են Մարիամի կերպարի հետ կապված, նաև Ֆաթիմային են վերագրվել[65]: Որոշ հետազոտողներ, ինչպես Մա-

---

[61] Smith J. Haddad Y. The Virgin Mary In Islamic Tradition and Commentary, The Muslim World, Vol. LXXIX, July/October 1989, Nos. 3-4, p.179

[62] Նկատի ունի և՛ սունի, և՛ շիա իսլամի պարագայում առկա է նույն համոզումը:

[63]Նկարագրությունը տես՝ Սուրա 3-րդ, 42-րդ այաթում

[64] Thurlkill M. F. Chosen Among Women, Mary and Fatima in Merdival Christianity and Shi'ite Islam, Notre Dame, Indiana, 2007, p. 1, 60, Davary B. Mary in Islam "No Man Could Have Been Like This Woman", New Theology Review, August 2010, p. 31-32; Klemm V. Chapter Nine, Image Formation of an Islamic Legend: Fà†ima, the Daughter of the Prophet Mu˙ammad, Ideas, Images, And Methods Of Portrayal, Insights Into Classical Arabic Literature And Islam, Ed.By S. Günther, Brill Leiden • Boston 2005, p. 201

[65] «Աստծո մարգարեն օրեր էր անցկացնում առանց սննդի: Այսպիսով, նա շրջեց իր կանանց տներում և ոչ մեկում սնունդ չգտավ: Նա գնաց Ֆաթիմայի մոտ և հարցրեց, թե արդյոք նա ուտելու բան ունի՞: Նա ասաց՝ ոչ: Ավելի ուշ մի հարևան Ֆաթիմային ուղարկեց երկու հաց և մի քիչ միս: Նա ծածկեց այն և ուղարկեց Հասանին ու Հուսեյնին՝ կանչելու իրենց պապիկին [Մուհամմեդին], և երբ նա եկավ, նա հայտնաբերեց այն, և այն լի էր հացով և մսով: Նա հասկացավ, որ դա Աստծո օրհնությունն է: Երբ նա հարցրեց նրան, թե որտեղից է, նա ասաց, որ դա Աստծո կողմից է, ով տալիս է ում ուզում է: Մարգարեն գովաբանեց Աստծուն և ասաց.

րիամին, այնպես էլ Ֆաթիմային վերագրում են անաղարտությունը: Ֆաթիման երբեմն անվանվում էր բաֆիիլ[66], սա այն էպիտետն[67] է, մակդիրը, որը օգտագործվում էր մուսուլմանական ավանդույթներում միայն Մարիամին հիշատակելու համար: Հիշատակվում է նաև այն, որ Մարիամի նման Ֆաթիմային ևս այցելել են հրեշտակները և նրա հղիությունը նույնպես օրհնված էր, բայց ոչ «աստվածային»: Այնուամենայնիվ «աստվածացնելու», նման միտում երևում է առ այն, որ Ֆաթիման իրեն առանձնացնում է հղիության ընթացքում այլ մարդկանց հետ շփումից և Մարիամի նման «երկնքից» է սնունդ ստանում:[68] Մարիամի և Ֆաթիմայի կերպարային նույնացումը վաղուց կարելի է համարել որպես մուսուլմանական ժողովրդական բարեպաշտության մի մաս: 18-րդ դարի իրանցի սուֆի փիլիսոփա Հոսեյն Նասրը, իր ուսումնասիրություններից մեկում խոսում է Մարիամի և Ֆաթիմայի մասին և հիշատակում, որ Սիրիայում երեխայի հիվանդության ժամանակ, շատ արաբ կանայք էին աղոթում ինչպես Ֆաթիմային, այնպես էլ Մարիամին: Նրանց մտքում «Սուրբ Մարիամը և Ֆաթիման կապված և անգամ նույնացված էին»:[69] Այս առումով հետաքրքիր է 1917 թ. Պորտուգալիայի մի փոքրիկ գյուղում հանդիպած դեպք, այն է թե այդ անունով հայտնվելուց հետո քրիստոնեական ավանդույթներում Աստվածածին Մարիամի անունը «Ֆաթիմա Տիրամայր» նշեցին:[70] Նմանատիպ քննարկումների մի մասը, Մարիամի և Ֆաթիմայի «առաջնահերթության» առումով, կապված է հատկապես դրախտ-պարտեզում գերակայության

«Նա ձեզ լավագույնն է դարձրել բոլոր կանանց մեջ»»: Al-Tha'labï, Arā'is al-majālis fi Qisas al-Anbiya or ''Lives of The Prophets", Rec. by Abu Ishaq Ahmad ibn Muhammad ibn Ibrahim Al-Thalabi, Tr. W. M. Brinner, Ed. By S. P. Stetkevych, Vol. XXIV, Brill, Leiden, Boston, Koln, 2002, pp. 626-627.

[66] Անվանումը նշանակում է մաքուր, անաղարտ

[67] Անձին բնութագրող տերմին է, մականուն կամ կեղծանուն,

[68] Mahmoud Ayoub, Redemptive Suffering in Islam (The Hague: Mouton, 1978), p. 72.

[69] Nasr S.H. Traditional Islam in the Modern World (London: Routledge and Kegan Paul, 1987). p. 262;

[70] Տես՝ Smith J. I., Haddad Y. Y., The Virgin Mary In Islamic Tradition And Commentary, The Muslim World, Vol. LXXIX, July/October 1989, pp. 161-184, Nos. 3-4, p. 181

հարցի հետ: Հաճախ ասում են, որ հենց Ֆաթիման է դրախտ-պարտեզի կանանց տիրուհին, բացառությամբ Մարիամի[71]: Մյուս ժամանակների համար կանանց տիրուհիներ են համարվել նաև Եվան[72], Ասիան, Մարիամը և Ֆաթիման, ովքեր հավասար իրավունքներ են ունեցել դրախտում»:[73] Ֆարիդ ալ-Դին Աթթարը, որ առավել հայտնի է իսլամի «սրբերի» կենսագիրներից մեջբերում է Աբբաս Թուսիի խոսքերը, որը «Հարության օրվա կանչ»-ն է. «Առաջին մարդը, ով ոտք կդնի այդ դասի մարդկանցից[74], կլինի Մարիամը»[75]: Չնայած հարության տոնի տիրուհի Ֆաթիմայի գերակայության շիական համոզմունքներին, երկու կանայք էլ ակնհայտորեն շատ կարևոր դեր են խաղում իսլամական ժողովրդական բարեպաշտության մեջ, հատկապես «վերջին օրվա[76]» իրականության հետ կապված: Ֆաթիմայի հետ կապված հիշատակվում է նաև Մարիամի անակնկալ հայտնվելու հանգամանքը: «Վշտի տիրուհի»[77] անունով, շիական ավանդություններում[78] հայտնի մարգարեի դուստրը, երբ «հիվանդությամբ» էր տառապում,

---

[71] McAuliffe J. Encyclopaedia of the Qur'ān, Vol. 1, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 629

[72] Եվան հաճախ փոխակերպվում է Խադիջայի քանի, որ Իսլամական պատմություններում և ավանդություններում հաճախ առաջին կին Եվային և Մարգարեի կին Խադիջային նույնացնում են: Դա կարելի է մեկնաբանել նաև այն վարկածով, որ Եվան համարվում էր ողջ մարդկության մայրը և առաջին կինը, իսկ Խադիջան լինելով մարգարեյի կին ներկայացվում է իսլամական կամ մուսուլմանական աշխարհի մայր:

[73] McAuliffe J. Encyclopaedia of the Qur'ān, Vol. 1, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 629

[74] Դաս ասելով հեղինակը նկատի ունի դրախտ մուտք գործող անձ:

[75] Մեջբերված է Smith M., Rabia the Mystic, and Her Fellow-Saints in Islam: Cambridge: Cambridge University Press, 1984, p. 2.

[76] Ղուրանում հիշատակվում են այլ անուններն ևս՝ հարության օր, ժամը (al-sā'ah) և այլն:

[77] Davary B., Mary in Islam "No Man Could Have Been Like This Woman", New Theology Review, August 2010, p. 32

[78] Ավանդություններից մեկի համաձայն, Հուսեյնի համար լաց լինելը բացում է դրախտի դարպասները, և Ֆաթիման, ինչպես Հիսուսի մայրը՝ Մարիամը, բարեխոսելու է նրանց համար, ովքեր արցունքներ են թափում իր որդու համար»: Schimmel A., And Muhammad Is His Messenger: The Veneration of the Prophet in Islamic Piety. p. 20, online p. 43

ասվում է, որ Աստված մխիթարեց նրան՝ ասելով, այն ինչը ասել էր նախ Մարիամին՝ նա մաքրեց նրան և ընտրեց բոլոր կանանցից վեր: Ֆաթիմայի երկունքի ցավերը սկսվելուց հետո Աստված ծայրաստիճան հիվանդության ժամանակ Մարիամին ուղարկեց նրա մոտ, որ մխիթարի և հոգ տանի նրա մասին[79]: Մեկ այլ հաղորդման համաձայն, ասվում է, որ Ֆաթիման և Մարիամը եկել են օրհնելու Ֆաթիմայի անմիջական հետնորդ Մահդիի[80]՝ տասներկուերորդ իմամի ամուսնությունը[81]: Այսպիսով՝ ինչպես տեսնում ենք, շատ հաճախ Մարիամին և Ֆաթիմային նույնացնում են, իսկ երբեմն էլ որոշ իրադարձությունների և առանձնահատուկ դեպքերի հետ կապված՝ նրանք ներկայանում, հանդես են գալիս ու գործում միասին:

Մարիամ և Ալան Կոա

Պետք է ասել, որ մուսուլմանական աշխարհը որոշակի փոխակերպումների ենթարկվեց մոնղոլական արշավանքներից հետո: Հետագայում, արդեն 14-րդ դարից սկսած, մոնղոլական ուլուսներում[82] մոնղոլները աստիճանաբար սկսեցին իսլամ ընդունել: Հետաքրքիր է նկատել, որ իսլամի տարածման գործընթացը գրեթե միաժամանակ սկսվեց ուլուսների բաժանմամբ, կայսրության տարբեր հատվածներում՝ Ոսկե հորդայում, Իլխանությունում և այլուր: Այնուամենայնիվ իսլամը չէր կարող ամբողջությամբ դուրս մղել մոնղոլ-թաթարական հավատալիքները, հատկապես եթե դրանք կապված էին մոնղոլների ծագումնաբանու-

[79] Ayoub M., Redemptive Suffering in Islam, The Hague: Mouton, 1978, p. 239.

[80] Մուհամմադ իբն Ալ-Հասան, հայտն նաև որպես Ալ-Մահդի Տասներկու իմամական շիաները հավատում էին, որ ալ-Մահդին ծնվել է 870 թ. /հիջրայի 256 թ., ստանձնել է Իմամաթի առաջնորդությունը՝ իր հոր Հասան իբն ալ-Ալի ալ-Ասկարիի սպանությունից հետո: Ըստ առասպելի, անհայտացել է անորոշ պայմաններում և համարվում է մեսիա, որը վերադառնալու է: Տես՝ Saeed Rizvi A., Prophecies about Occultation of Imam al-Mahdi (a.s.), Dar-es-Salaam, Tanzania, 2002, pg. 2

[81] Ayoub M., Redemptive Suffering in Islam, The Hague, Mouton, 1978, p. 219-220.

[82] Ուլուս տերմինը օգտագործվում է տարբեր համատեքստերում՝ նահանգների, բնակչության և ընդհանրապես խանի հպատակների համար: Հիմնականում կիրառվում է որպես մոնղոլական կայսրության վարչական միավոր:

թյան հետ: Իսլամի տարածումը մոնղոլ-թաթարական միջավայրում արտահայտվեց այլ կերպ:

Սույն հետազոտության շրջանակներում ներկայցավում է նաև մեր կողմից առաջ քաշված մի վարկած, համաձայն որի կարող ենք պնդել, որ մոնղոլների նախամայր Ալան-Կոայի կերպարը իսլամի տարածումից հետո լրջագույն վերափոխումների է ենթարկվում: Կարծես թե իր մեջ իսլամի միջոցով մոնղոլական միջավայր ներթափանցած Մարիամի կերպարը սինթեզվում է Ալան-Կոայի վերաբերյալ հավատալիքներին: Մոնղոլները, մինչև իսլամ ընդունելը տարբեր կրոններ էին դավանում և միասնական դավանանք չունեին, քաղաքական նկատառումներից ելնելով, երբեմն էլ ներքին մղումով հակվում էին այս կամ այն կրոնին[83]: Բացի այդ բավական հանդուրժողական վերաբերմունք ունեին քրիստոնյաների նկատմամբ: Եվ գուցե հենց այս շրջանում էլ, երբ մոնղոլական տիրապետությունը սկսեց տարածվել ու մի շարք քրիստոնեաբնակ տարածքներ նրանց ենթակայության տակ անցան, դա ևս նպաստեց նախամոր մասին նման պատմությունների սինթեզմանը: Ուշագրավ է հատկապես Ոսկե հորդայի տիրակալների և իլխանների կրոնական ուղղվածության բազմազանությունը: Օրինակ, երբ Մուհամմադ Խուդաբանդա (Խարբանդա) Օլջեյթու իլխանը (1304–1316) (Հուլաղյանները այս շրջանում արդեն հաստատվել էին Մերձավոր և Միջին Արևելքում)[84] իսլամի շիա ուղղությունը կարճ ժամանակով պաշտոնական կրոն հռչակեց: Եվ հենց այդ բազմազանությունն էլ նպաստել է կերպարային որոշակի նմանությունների առկայությանը: Անդրադառնալով մոնղոլների ծագումնաբանությանը, առավել տարածված տեսակետի համաձայն մոնղոլ են համարել Ալան-Կոայի սերունդներին[85]: Ըստ առասպելի ամուսնու[86] մահից հետո Ալան-Կոան

[83] Чингисхан. История завоевателя мира, записанная Ала-ад-Дином Ата-Меликом Джувейни, пер. Харитоновой Е., Москва, 2004, стр. 20.

[84] 1256 թ. մոնղոլական հորդաները Հուլաղուի առաջնորդությամբ գրավել էին Իրանը, Իրաքը, 1257 թ.-ին՝ Հայաստանը, Վրաստանը, Աղվանքը և այլ երկրներ ու հիմնել մոնղոլական պետություն՝ իլխանություն:

[85] Рашид ад-Дин, Сборник летописей, Т.1, Книга Первая, Пер. А. А. Хетагурова, Ред, А.А. Семенова, Москва, 1952, стр. 152-153: Т. Д. Скрынникова, Значение

այլևս չէր ամուսնացել և նրա ավագ որդիների ու ողջ տոհմի մոտ հարց է առաջանում, թե ումից են այդ երեխաները, որոնք ծնվել էին ամուսնու մահվանից հետո: Ալան-Գոան պատմում է ամեն գիշեր իր վրան մտած շեկ մազերով տղամարդու մասին[87], որի ծագումն աստվածային էր, քանի որ ոչ ոք, բացի Ալան-Գոայից, նրան չէր տեսել: Այստեղից էլ հետևություն է արվում, որ նրա երեք որդիներն[88] ունեին աստվածային ծագում: Ցեղակիցները հավատում էին Ալան-Գոայի այս պատմությանը, որը, ամենայն հավանականությամբ, հորինվել էր նրա կողմից: Մոնղոլների աստվածային ծագում ունենալու մասին հիշատակումների հանդիպում ենք հայկական սկզբնաղբյուրներում ևս: Օրինակ Կիրակոս Գանձակեցին իր «Հայոց Պատմություն»-ում անդրադառնում է մոնղոլների աստվածային ծագմանը և հիշատակելով աներևույթ լույսից (Լույս մարդուց) հղիանալու մասին գրում է[89]:

«…այլ ինչ-որ լույս է եկել աներևույթից, տան երդիկով ներս է մտել և մորն ասել է, թե՝ (Հղիանաս և ինքնակալ որդի կծնես երկրի համար): Եվ սրանից էին նրան ծնված համարում»:

двойных Этнонимов в тюрко-монгольском мир, Тюрко-Монгольский мир: История и культура, Москва, Наука-Восточная литература, 2019, стр. 180,

[86] Ալան-Գոայի ամուսինը՝ Դոբուն Մերգեն, The Secret History of the Mongols, For the First Time, Tr. English By F. Woodman Cleaves, Volume 1, London, England, 1982, p. 2; The Secret History of the Mongols a Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century, Tr. I. De Rachewiltz, Ed. J. C. Street, December 11, 2015, p.2; Рашид ад-Дин, Сборник летописей, Т.1, Книга Пербая, Пер. А. А. Хетагурова, Ред, А.А. Семенова, Москва, 1952, стр. 152

[87] Сокровенное сказание монголов (Монгольский обыденный изборник), Перевод на русский язык С. А. Козина, I. Родословная и детство ТемуЧжина (Чингиса), § 21, стр. 81

[88] Տես նույն տեղում՝ §10, с.80, Երեք որդիներն էին՝ Բուգու-Խադաղին, Բուխատու-Սալչին, Բողոնչարը: Տես՝ The Secret History of the Mongols a Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century, Tr. I. De Rachewiltz, Ed. J. C. Street, December 11, 2015, p. 3; The Secret History of the Mongols, For the First Time, Tr. English by F. Woodman Cleaves, Vol. 1, London, England, 1982, p. 3

[89] Կիրակոս Գանձակեցի, Հայոց Պատմություն, Երևան, 1982, էջ 196:

Այս առասպելի հիշատակումը կա նաև Լենկ Թեմուրի դամբարանում[90] գտնված տապանաքարի վրա[91], որ ևս վերահաստատում է Ալան-Գոայի մոնղոլների նախամայր լինելու և նրա որդիների աստվածային ծագում ունենալու հանգամանքը, որը և բավականին նման է Մարիամ Աստվածածնի պատմությանը: Թեմուրի դամբարանում պահպանված արաբերեն արձանագրությունը հաղորդում է հետևյալը:

Այս գերեզմանը մեծագույն Սուլթան ազնվական Խաքան ամիրի գերեզմանն է. Ամիր Թիմուր "Կուրագան"[92] ՝ Ամիր Թարագայի որդի, Ամիր Բարղուլի որդի…: (Այստեղ) Չինգիզ Խանի ծագումը այս արմատից առանձնացավ: Եվ ահա (… սուլթանը) ազնվականն էր ՝ թաղված այս խիստ փառահեղ և գերազանց գերեզմանում: Չինգիզ Խանը[93] ՝ Ամիր Եսուգեյ Բահադուրի որդին…:

[90] Թեմուրի դամբարանը նրա մահվանից հետո հաճախակի աղբյուրներում սկսեցին հիշատակել որպես Գուրի Էմիրի դամբարան: Անվանման հետ կապված բազմաթիվ տեսակետներ են հնչեցվել և հատկապես քննարկվել է Գուրի Էմիր (Gur-i Amir) թե Գուրի Միր (Gur-i Mir) անվանումների հարցը: Տես՝ McChesney R. D., Four Central Asian Shrines: A Socio-Political History of Architecture, p. 17-21

[91] Margaryan G., Some Details About Timur Lang's Lameness And Origin, The Countries and peoples of the Near and Middle East, No. 31, 2018, pp. 69-72

[92] Կուրագան կամ գուրգան Կոչումը Թիմուրը ստացել էր այն բանից հետո, երբ կապվեց Չինգիզյան դինաստիայի հետ, դառնալով դինաստիայի փեսա, նա վերցրեց Թիմուր Գուրգան անունը (Timur Gurkani, Gurkan): Որպես «չինգիզյան դինաստիայի փեսա»՝ կրելով այդ տիտղոսը, նա լեգիտիմացնում էր իր իշխանությունը: (Timūr Gurkānī, Gurkān-ը մոնղոլական kyrygen կամ khyhrgen-ի ՝ «փեսա»-ի իրանական տարբերակն է: Stephen F. Dale, Babur: Timurid Prince and Mughal Emperor, 1483–1530, p. 23; Бартольд В., Работы по истории ислама и Арабского халифата, Москва, 2002. стр. 44; Семёнов А. Надписи на надгробиях Тимура и его потомков в Гур-и Эмире / Эпиграфика Востока. Вып.II. М., Л., 1948; Вып.III. М., Л., 1949, с.53; Slatyer W. Life/Death Rhythms of Ancient Empires- Climatic Cycles Influence Rule of Dynasties, 2014, 318.

[93] Ըստ մոնղոլական առասպելներից մեկի Չինգիզ խանը ևս սերում էր Ալան-Գոայի որդիներից մեկից՝ Բոդոնչարից: Ավելի մանրամասն տես՝ Мифы народов мира, Т1, А-К, Гл. ред. С. Токарев, Москва, 1987, стр. 180; կամ Мифы народов мира, Электронное издание, Гл. ред. С. Токарев, Москва, 2008, стр. 150-151

Եվ այս ազնվազարմի հայրը հայտնի չէր[94], հայտնի էր միայն նրա մայրը՝ (Ալայ-Գոան)՝ նույն ինքը Ալան-Գոա էր[95]։

Հաջորդիվ շարունակվում է Թիմուրի նախահայրերի անունների թվարկումը, որտեղ հետաքրքրական է այն, որ Չինգիզ խանի և Թեմուրի ծագումը հատվելով նախահայրերից մեկի անվամբ, այնուհետև առանձնանում է որպես առանձին ճյուղ։

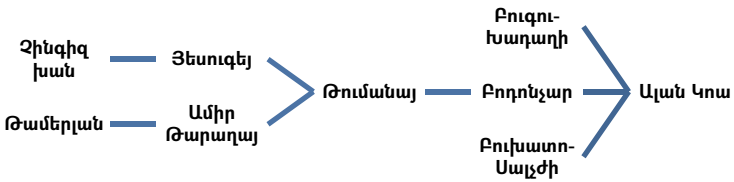

Սակայն թեմային վերաբերվող և առավել հետաքրքիր են արձանագրության հետևյալ հատվածները.

Եվ ինչպես պատմվում է, վկայվում է, (հղիությունը) նրա՝ Ալան Գոայի, կողմից անառակություն չէր, այլ մաքուր լույսի հետևանք։[96]

Համեմատելով սբ. Հոգուց Մարիամի հղիության ավետարանական պատմության հետ, ակներև է երկու կերպարների ու նրանց վերագրվող պատմությունների, ավանդույթի անժխտելի ազդեցությունը միգուցե աղավաղված, «մոնղոլական» տարբերակով։

---

[94] Քանի որ, ըստ ավանդապատումի, Ալան Գոայի ամուսինը մահացել էր և վերջինս նրա մահից հետո երխաներ էր ունեցել, նրա ազգակիցների ու ավագ որդիների մոտ կասկած է առաջանում, թե ո՞վ է երեխաների հայրը։ Այս հարցի պատասխանը հայտնի էր միայն Ալան Գոային, որը հետագայում իր պնդումներով փորձում էր ապացուցել իր զավակների աստվածային ծագումը։ Curtin J. The Mongols a History, 2008, p.5

[95] Семёнов А. Надписи на надгробиях Тимура и его потомков в Гур-и Эмире / Эпиграфика Востока. Вып.II. Москва- Ленинград, 1948, стр. 53

[96] Автобиография Тимура: Богатырские сказания о Чингис-хане и Аксак-Темире, Москва, Academia, 1934. стр. 248-249; Короглы Х., Огузский героический эпос, Москва, Наука, 1976, стр. 75-76; Мухамадеев А., Мотив партеногенеза как идеологическая основа власти тюрко-монгольских правителей, Научное обозрение Саяно-Алтая № 4 (20) 2017, стр. 87.

Հատված Լ.Լենկ Թեմուրի դամբարանի արձանագրությունից	*Հատված Ղուրանի….սուրայից*
«Ասում են, որ նա իր բնույթով արդարակյաց, անարատ և մաքուր է: Նա [լույս-գայլամարդը] հղիացրել է նրան [Ալան-Գոային] լույսից[97], [որը] վերին դռնից ներս մտավ և կատարյալ տղամարդու տեսքով հայտնվեց նրա առաջ»:	*«Եվ հիշենք նրան, ով պահպանում էր իր մաքրությունը, այնպես որ մենք «ներխուժեցինք» նրա մեջ մեր Հրեշտակի միջոցով….նա հավատաց իր Տիրոջ խոսքերին և բարեպաշտորեն հնազանդվեց»:*

Եթե Մարիամին հայտնվեց Սուրբ Հոգին, ապա Ալան-Գոային հայտնվեց աստվածային լույսը, որը կարող է նույնանալ Սուրբ Հոգու հետ, որից նա հղիացավ: Գատարյալ տղամարդու տեսքով նրա առջև հայտնվեց Գաբրիել հրեշտակապետը բայց Ալան Գոայի դեպքում աստվածային լույս էր), որը հետո արդեն վերափոխվեց Ալիի կամ նրա սերունդների:

«Նա ասաց, որ ինքը Ալիի իբն Աբու Տալիբի հավատարիմ որդիներից, ժառանգներից մեկն է, և նրան (Ալայ Գուային ուղղված) պնդումները (հավաստիացումները), որ ինքը Ալի որդին է, բազմիցս հաստատում են դրա ճշմարտացիությունը»:

Ինչպես տեսնում ենք, ասվածը վկայում է այն, որ մոնղոլների նախահայրը հետագայում կարծես թե «իսլամականացվում» է: Որպես նախահայր Ալիին ներկայացնելը կփաստի նրանց մու-

[97] Այուս տարբերակներում՝ հղիացել է գայլից, Տես՝ Короглы Х. Огузский героический эпос. Москва, Наука, 1976, стр. 75-76; Автобиография Тимура: Богатырские сказания о Чингис-хане и Аксак-Темире. Москва, Academia, 1934, с. 248-49; Мухамадеев А. Мотив партеногенеза как идеологическая основа власти тюрко-монгольских правителей, Научное обозрение Саяно-Алтая № 4 (20) 2017, стр. 87; մյուս տարբերակում ոսկե մարդն է, տես՝ Lococo P. Genghis Khan: History's Greatest Empire Builder, Washington, D.C., 2008, p. 4.

Մարիամի լույսից հղինալու վարկածին անդրադառնալով՝ Թերեզա Ամրյանը իր հոդվածներից մեկում նշում է հետևյալը, որ Հայաստանաբնակ եզդիների շրջանում ընդունված ավանդապատումներից մեկի համաձայն՝ Մարիամը հղիացել է աստվածային լույսից (nûra Xwedê, բոց. «Աստծո լույս») և ծնունդ տվել Հիսուսին: Տես՝ Ամրյան Թ., Եզդիական կրոնական համակարգում կանանց դերի որոշ առանձնահատկությունների շուրջ, էջ 398:

սուլմանական ծագում ունենալը, Մարգարեի ժառանգներ լինելը և իսլամի շիա ուղղության հետ առնչություններ ունենալը։

Այստեղ կարելի է նկատել միտում, որով մոնղոլների ծագումնաբանությունը միահյուսվում է իսլամի հետ[98], այն է թե մոնղոլների նախահայրը ներկայացվում էր որպես չորրորդ բարեպաշտ խալիֆա, Ալի իբն Աբու Տալիբի ժառանգներից մեկը…[99] Իսկ այն, թե ինչու հենց Ալիի, թույլ է տալիս ենթադրելու, որ դա պայմանավորված էր Թեմուրի պարագայում շիա մուսուլմաններին սիրաշահելու քաղաքականությամբ, թուրքմենների և մոնղոլների շրջանում շիա իսլամի տարածման (Օլջեյթու խան, թուրքմենական ղզլբաշ ցեղերը, շիա Կարա կոյունլուների շրջանում իսլամի դավանում...) հանգամանքով։

Այս նույն բնութագրող հատկանիշներին առաջին հերթին հանդիպում ենք Մարիամի հետ կապված, երբ փորձում ենք ուսումնասիրել Մարիամի կերպարի ու դերի նշանակությունը Քրիստոնեական և մուսուլմանական աշխարհներում։ Մարիամի

---

[98] Հարկ է նշել, որ անաղարտ հղիության մասին առասպելների կարելի է հանդիպել նաև գրեթե բոլոր ազգերի ու ժողովուրդների ծագումնաբանական առասպելներում։[98] Հետևաբար կարելի է ասել, որ սա զուտ քրիստոնեական և իսլամական ազդեցության արդյունք չէր, քանի որ նման երևույթներ առկա էին նաև տարբեր ժողովուրդների առասպելներում։ Հնարավոր է, որ այդ առասպելները (որոնք քիչ թե շատ տեղական-տարածքային բնույթ ունեին) ավելի բնորոշ էին հատկապես հեթանոսական ժամանակաշրջանի դավանանքներին։ Վերջինս էլ, արդեն քրիստոնեության և իսլամի տարածումից հետո միահյուսվելով Մարիամի կերպարի վերաբերյալ առկա պատմություններին, իր արտացոլումն է գտել ծագումնաբանական առասպելներում։ Պատահական չէ, որ հատկապես նոր հարստություններ հիմնած իշխողները և առաջնորդները հաճախ փորձում էին ինչ-որ կերպ իրենց ծագումը հենց աստվածային դարձնել և կամ նման առասպելներ հնարել իրենց ծագման մասին։ Դրանք հաճախ պատմություններ էին, որոնք հիմնականում բխեցվում էին Մայր դիցուհուց ծնունդ առնելու գաղափարից։ Հեղինակն իր երախտագիտությունն է հայտնում ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, պ. գ. թ. դոցենտ Հասմիկ Հմայակյանին՝ թեմայի վերաբերյալ արժեքավոր խորհուրդների և քննարկումների համար։

[99] Շիա մուսուլմանները Ալիին համարում են առաջին իմամ և գտնում են, որ միայն նա ու իր հետնորդները կարող են հանդես գալ որպես Մուհամմեդի օրինական իրավահաջորդներ և համարվել Մուհամմեդի տան անդամներ։ Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն, Հատոր II, Միջին դարեր, Երևան, 2016, էջ 221;

դեպքում նշվում է, որ նրան հայտնվել է Սուրբ հոգին՝ Գաբրիել հրեշտակապետի տեսքով, պայծառ լույսով շրջապատված, այնուհետև լույսը (Սուրբ-Հոգին) մարդկային կերպարանք է ստացել Մարիամին չվախեցնելու համար, իսկ Ալան-Կոայի հետ կապված մեկ այլ տարբերակում հիշատակվում է գայլը կամ գայլամարդը: Մարիամի պարագայում վերջինս հղիանում է Սուրբ Հոգու միջոցով, Ալան-Կոայի «թեմուրյան վարկածում» հիշատակվում է մաքուր լույսը[100]: Եթե առաջին դեպքում իսլամական և քրիստոնեական սուրբգրքյան պատմություններում հայտնվում է հրեշտակապետ Գաբրիելը, ապա Ալան-Կոայի դեպքում դա գայլն էր[101], որոնք երկու դեպքում էլ մարդկային կերպարանքով են հանդես գալիս: Ի տարբերություն իսլամական և քրիստոնեական պատմությունների, որտեղ որևէ տղամարդու անուն չի հիշատակվում, այս դեպքում արդեն ակնհայտ է իսլամի հայտնի ֆիգուրներից մեկի՝ Ալի իբն Աբու-Տալիբի, հայտնվելը, որը ըստ երևույթին, ամենևին էլ պատահական չէր: *Ալին ինքը իսլամի շիական ուղղության ներկայացուցիչն էր:* Հետևաբար, ստացվում է որ մոնղոլների նախահայրը շիա մուսուլման էր, իսկ նախամայրը մոնղոլ: *Եվ հենց նախահոր կերպարում Ալիին ընտրելը վկայում է այն, որ թյուրք-մոնղոլական իսլամադավան աշխարհը փորձում էր այս կերպ ներկայացնել ու տարածել իրենց ծագումնաբանական կապը իսլամի հիմնադիր Մուհամմեդ Մարգարեի ու նրա սերունդների հետ: Ու պատահական չէ, որ Թեմուրին ևս հաճախ մեղադրում էին շիա լինելու, բայց որպես սուննի ուղղության ներկայացուցիչ հանդես գալու համար:*

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ արդեն 15-րդ դարում Ալան-Կոան իր մեջ ներառում էր տարրեր, որոնք հատուկ էին և՛ քրիստոնեությանը, և՛ իսլամին: Այս ամենի լավագույն օրինակը, ինչպես ցույց տրվեց՝ Ալան-Գոայի հղիությունն էր լույսից կամ գայ-

[100] Рашид-ад-дин, Сборник летописей. Т. 1. Кн. 1. Перевод с персидского Хетагурова Л., ред., Семенова А., Москва–Ленинград, 1952. стр. 152.

[101] Мухамадеев А., Мотив партеногенеза как идеологическая основа власти тюркомонгольских, Научное обозрение Саяно-Алтая № 4(20) 2, 321 (091), стр. 87.

լամարդուց[102], որը համահունչ է Սուրբ հոգուն, այնուհետև լույսմարդը կամ գայլամարդը իսլամի և հատկապես շիա իսլամի ազդեցությամբ դառնում է Ալի իբն Աբու Տալիբի սերունդներից մեկը։

ANUSH KHACHATRYAN
(ISEC NAS RA)

MARY AS A KEY FIGURE AT THE CROSSROADS OF ISLAMIC AND CHRISTIAN CIVILIZATIONS

The topic referred to the image of Mary as a key, cornerstone in Islam and Christianity. The place and role of the image of Mary in Islam was presented analytically, the importance was emphasized, as well as her further perceptions in the Arab-Muslim world. The main purpose of the work is to discover and present Mary as a "knot" and "bridge" in both Islam and Christianity. An attempt was made to show the importance of the image of Mary in the context of a comparative examination of Christian-Muslim perceptions. The dialogues in both religions were systematized, revised and analyzed by the example of Mariam. Comparative interpretations of the Qur'an and the Gospel in connection with the image of Mary are presented. Then, analyzing the perceptions of the image of Mary in the Arab-Muslim world, the importance and role of her image from the point of view of both Christian and especially Islamic popular piety were presented. A comparison was made between the characters of Mariam and Fatima and the transformations of the image in Shiite Islam were observed. The next comparison was made between the characters of Mariam and Alan-Koa, revealing the similarities in the stories about them.

In the course of this study, we hypothesized that the image of Alan-Koa, the ancestor of the Mongols, underwent serious changes after the spread of Islam, as if the image of Mariam, who had penetrated the Mongol environment through Islam, was synthesized into Alan-Koa beliefs.

[102] Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Т. 1. Кн. 2. Москва–Ленинград, Изд-во Академии Наук СССР, 1952, стр. 14